

Алла ДМИТРЕНКО
Луцьк

ЗБИРАННЯ ЯГІД І АРХАЇЧНІ ЕЛЕМЕНТИ СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ ВОЛИНІ І ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Збиральництво, як одна з найдавніших форм привласнюючої господарської діяльності людей, акумулювало в собі народний досвід, світоглядні уявлення, звичаї і обряди, які, зародившись в давні часи, у тих чи інших формах дожили майже до наших днів.

Найпоширенішою формою збиральництва на Волині і Західному Поліссі було збирання ягід, яке супроводжувалося численними повір'ями, звичаями та обрядами¹. Глибока спостережливість за явищами природи відображена в прикметах, за якими поліщуки намагалися передбачити майбутній урожай ягід. Прикметою доброго врожаю ягід була зоряна ніч (або гарний іній) на Святвечір і Старий Новий рік. Добрі ягоди віщували сніжна зима (щоб сніг вкрив ягідники) (с. Конище Ратнівського р-ну), довгі китиці у вільхи (с. Купичів Турійського р-ну), багато комарів і мошки на початку літа (с. Привітне Млинівського, с. Грицедоля Радехівського р-нів та ін.), дощ в першій половині дня на Явдоху (с. Згорани Любомльського р-ну); якщо літо дощове – буде журавлина (с. Озерськ Дубровицького р-ну). Ознаками неврожайного літа були приморозки в період цвітіння ягідників (поширена по всьому регіону), погана погода на Благовіщення (с. Привітне Млинівського р-ну), відсутність дощів у першій половині квітня (с. Згорани Любомльського р-ну).

Як бачимо, названі прикмети акумульовані тривалими спостереженнями над природою. У більшості з них виражені реальні відповідності в природі: сніжна зима, довгі китиці вільхи тощо – багато ягід. Разом з тим, окремі прикмети пов'язані з певними днями церковного календаря – Святвечором напередодні Різдва, Старим Новим роком, днем Явдокії. В них відображена не тільки реальна відповідність в природі, а й віра в магічну силу певної дати. Приурочення тих чи інших промислових дій, прогнозів тощо до свят є результатом синкретизму – трансформації давніх язичницьких вірувань та обрядів під впливом християнської релігії. Існування прикмет, в яких прогнозується майбутній “урожай” ягід, є свідченням важливості означеного заняття і ролі ягід в харчовому раціоні та народній медицині мешканців Волині і Західного Полісся.

Дозрівання ягід чекали з нетерпінням. Старші люди часто навідувалися до лісу, аби дізнатися, чи не поспіли ягоди. З появою перших стиглих плодів несли дітям невеликі букетики чорничних гілочок, які в ряді сіл Волинського Полісся називають “бетками”: “Єсуд так мніго, що бетке на зимні лижст”² або, найчастіше, з пригоршнею-другою самих ягід. Для цього з гілки липи, берези або вільхи знімали шматок кори, згинали його навпіл і проколювали паличкою з боків – виходив невеликий “корчик”, куди й насипали ягоди. В таких ємкостях приносили перші ягоди з лісу пастухи, лісники, косарі та ін.

Справжній ягідний сезон починався з досяганням чорниці, яку в ряді районів називають просто “ягоди”. Їх починали збирати на Зелені свята (Трійцю). В с. Купичів Турійського району ягоди, зібрані на Зелені свята, вважалися цілющими. В с. Мельниця Ковельського району вважали, що такими властивостями ягоди володіють впродовж сорока днів після Трійці. Масовий збір ягід починався в останню декаду червня – переважно на “Дев’ятуху” або на “Дес’ятуху” – дев’ятий і десятий тиждень після Великодня. У с. Замшани Ратнівського району люди вважали, що на “дев’ятуху” потрібно набрати дев’ять “набірахів” ягід. Але, коли Великдень був пізнім, то на цей час основний ягідний сезон вже завершувався. Тому поліщуки

говорили, що на “Десетуку” поспіє (посиніє) або залишиться десята ягода (с. Жиричі Ратнівського р-ну).

Ягідним днем на Волині та Поліссі, як і у багатьох регіонах України, вважалося свято Івана Купала. В давнину в українців існувала заборона на вживання ягід до Івана Купала, як груш і яблук до Спаса. За легендою, записаною С.Килимником, Іван Купало роздає на тому світі всім покійникам ягоди, оминаючи тих, чії родичі порушили заборону: “Ваші ягідки поїли ваші батьки”³. Польові матеріали з різних сіл Волині і Західного Полісся також свідчать про існування такої заборони. Так, у с. Лаврів Луцького району ягоди заборонялось їсти жінкам, у яких померла маленька дитина; у с. Доросині Рожищенського району – тим жінкам, які народили мертву дитину; в с. Купичів Турійського району – батькам, у яких топилися діти.

Подекуди на Поліссі існував звичай освячувати на Івана Купала чорничні і суничні гілочки з ягодами (с. Мельниця Ковельського, с. Замшани Ратнівського, с. Гірки Любешівського р-нів). За свідченням С. Килимника, старші люди в цей день “благословлялися ягодою”, тобто влаштовували розговини на ягоди, як на Спаса – на яблука і груші. На Поліссі окремі жінки старшого віку довго дотримувалися цього звичаю.

На Поліссі “купалові” (“іванові”) ягоди (зібрані в день Івана Купала) вважалися цілющими і “помічними” від багатьох хвороб. Тому їх обов’язково сушили і використовували в народній медицині. Про це свідчать польові матеріали: *“Іванові ягоди цілющі, тримали як ліки”* (с. Старий Чорторійськ Маневецького р-ну); *“ягоди на Івана Купала володіють чарівною силою”* (с. Гірки Любешівського р-ну); *“мають особливі лікувальні властивості, їх засипали цукром в особливо помічені банки і зберігали на випадок хвороби”* (с. Згорани Любомльського р-ну); *“вважали цілющими, висушували на сонці і зберігали цілу зиму”* (с. Комарово Маневецького р-ну); *“саме ці ягоди їли, коли болів живіт”* (с. Жиричі Ратнівського р-ну) *“вважали цілющими, використовували як лікувальний засіб”* (с. Озерськ Дубровицького р-ну) та ін.

Збирання чорниць і суниць завершувалося перед святом Петра і Павла, що відображено в приказках: *“На Петриці сидить дідько на суниці”*, *“Після Петра ягідів вже нема”* (с. Виписки Перемишлянського р-ну). Після Петра достигали лохини, малина, брусниці, в серпні (в Спасівку) – ожина, з вересня і до снігу, а потім ще й навесні, збирали журавлину, після перших морозів – калину.

Перед початком збиральницького сезону виготовляли нові кошики (“коробки”, “вереньки”, “кошелі”) і робили нові гребінки (“брачки”), а перед збиранням журавлини шили нові торби і плели нові постолі. Коли вперше йшли до лісу, то брали з собою найбільші кошики, вважаючи, що сезон буде вдалий.

Урочистостями супроводжувався перший вихід до лісу. В цей день одягали чисту сорочку і зав’язували нову хустину. У с. Привітне Млинівського району ще й умивалися джерельною водою. Йшли великими гуртами: сім’ями, родинами, збиралися сусіди тощо. По дорозі до лісу співали пісень, жартували.

У с. Мельниця Ковельського району, йдучи перший раз по ягоди, брали гілочку полину, щоб відганяла все нечисте, що є в лісі. У с. Озерськ Дубровицького району брали з собою “кийка” (палку), яким шурхотіли по кущах і, звертаючись до змій та вужів, промовляли: *“Киш, киш! Я вас усіх повиганяю. Благовіщення було в неділю”*. У с. Боровне Камінь-Каширського району спершу говорили молитву “Отче наш”, а тоді промовляли: *“Іду в ліс, мені стежки і дороги, а всякій тварі лісовій пеньки і колоди”*.

В окремих селах Волині і Полісся збереглися згадки про те, що вперше йдучи по ягоди брали з собою хліб. У с. Перемиль Горохівського району для цього пекли спеціальні коржі, а в с. Жиричі Ратнівського району – маленьку пасочку, яку святили на Великдень і тримали “до ягід”.

Прийшовши до лісу, обов’язково хрестилися, промовляли молитву, тричі вклонялися (“кланялися землі”), хрестили посудину для збору ягід. У с. Тур Ратнівського району хрестили ліс. Збереглися згадки про те, що ягідники “молилися гуртом про добрий врожай ягід” (с. Перемиль Горохівського р-ну). Починаючи брати ягоди, просили Божого благословення: *“Господи, допоможи до роботи, Боже допоможи”*, *“Боже благослови мене і мою сім’ю для збирання ягід. Боже поможи”*, *“Дай, Боже, в добрий час”*. Подекуди зверталися до лісу, промовляючи: *“Ліс великий, що ріс змалку, дай мені ягід кошалку”* (с. Гудин Локачинського р-ну); *“Заходимо в лісок босими ногами в пісок, щоб набрати ягідочок повен збаночок”*

(с. Комарово Маневицького р-ну); *“Ой, лісу, лісу, ти наш щедрий батьку, тобі я низько вклонюся, дарами ти поділися”* (с. Стрільче Горохівського р-ну). Коли починали збирати журавлину, промовляли: *“Боже, щасливу осінь пригоди, а нам ягід принеси”* (с. Озерськ Дубровицького р-ну).

Певними звичаєвими нормами були перейняті всі етапи праці жінок-ягідниць. Починаючи брати ягоди, промовляли: *“Ягідко, ягідко, не ховайся”* (с. Городище Ківерцівського, с. Перемиль Горохівського р-нів). У с. Виписки Перемишлянського р-ну ягідці спочатку вклонялися і тільки після цього зривали, говорячи: *“Вибач мені, ягідко, але прийшов час іти тобі зі мною і буду тобі вдячна, коли ти візьмеш з собою своїх сестер, щоб не було тобі по дорозі зі мною сумно”*. У с. Федорівка Володимир-Волинського району першу ягідку хвалили. В с. Згорани Любомльського вважали, що на перші зібрані ягоди, які лежали на долоні, потрібно було подивитися “ясними очима”.

Побутували численні примовки до першої ягоди: *“Ягідко, ти в мене перша, але не остання. Господь родить не для мене, а для всіх”* (с. Конище Ратнівського р-ну); *“Ягідко, ягідко, ти в лісі панночка, ти в лісі була і в лісі зростає. Я тебе з’їдаю. Як в роті мені не пусто, щоб так не було пусто в моєму кошику. Ти своїх сестриць закликай і їм в моєму кошику хазяйнувати, а мені з порожнім кошиком додому не вертати”* (с. Купичів Турійського р-ну); *“Перша ягодка, щоб не боліла голова та спинка”* (с. Боровне Камінь-Каширського р-ну); *“Перша ягодинка, щоб не боліла голова і спинка”* (с. Старий Чорторийськ і Гута Лісівська Маневицького, с. Осмиговичі Турійського р-нів); *“В рот перша ягодинка, щоб не боліла голова і спинка”* (села Горайлівка, Комарово Маневицького р-ну); *“Нова новинка, щоб не болів живіт і спинка”* (с. Озерськ Дубровицького р-ну); *“На старий живіт молоді ягоди. Дай, Боже, на здоров’я”* (с. Замшани Ратнівського р-ну) та ін. Аналогічні примовки характерні і для сусіднього Підляшшя, де говорили: *“Старий живіт, молодая ягода, дай, Боже, на здоров’я”*⁴.

Проказавши слова, звернені до першої зірваної ягідки, її переважно з’їдали. В с. Мельниця Ковельського району першу ягоду давали з’їсти малій дитині, “щоб гарні ягоди родили – як дитина росте, так ростимуть ягоди”. В багатьох селах першу ягоду розтирали по щоках, “щоб цілий рік були червоними, а значить гарними” (с. Гудин Локачинського р-ну). У с. Лаврів Луцького району, натираючи першою зірваною сунічкою щоки і губи, промовляли: *“Пошли мені твій румянок і красу”*. Подекуди першу ягоду розтирали по щоках, “щоб знайти гарні ягідники” (с. Осмиговичі Турійського, с. Замшани Ратнівського р-нів).

В день першого виходу до лісу дівчата не тільки збирали ягоди, але й виплітали собі вінки з різних лісових трав, до яких додавали гілочки ягід. Прийшовши додому, вінки знімали з голови і засушували. Взимку із цього зілля варили чай, який вважався помічним (с. Виписки Перемишлянського р-ну).

Описані звичаї є свідченням того, що в давнину перший вихід до лісу супроводжувався певними обрядовими діями, які були спрямовані на шанування лісу та його багатств. Магічні слова, вимовлені на початку (до першої ягідки, до лісу) – це звернення до якоїсь вищої субстанції, до божества з проханням допомогти досягнути успіху у справі. Перший вихід до лісу можна порівняти із традиційними зажинками: одягали чисте вбрання, йшли сім’ями (гуртом), звертання до лісу, ягід (поля, збіжжя), звертання за благословенням і допомогою до Бога, випікання спеціального хліба, спільна трапеза в лісі (на полі).

Щодня, прийшовши вранці за ягодами, жінки (дівчата) – ягідниці віталися з лісом і з “ягудками”, а перед тим, як поставити кошик в лісі на землю, в нього кидали декілька ягідок, вважаючи, що тоді додому його не нестимуть порожнім (с. Конище Ратнівського р-ну). Приступаючи до роботи, хрестилися і просили Божої помочі, промовляючи: *“Боже, допоможи”*, *“Ягудка до ягудки – збаночок, збаночок до збаночка – кошичок. Боже, допоможи”*, *“Господи, поможи з усім добрим зустрітися”*, *“Господи, помагай та й силюньку дай”*, *“Господи, поможи та й спор покажи”*, *“Поможи, Боже, роди, Боже, і на проходящого долю (на всякого долю)”*, *“Поможи, Боже, всім людям і нам”*. Збирачка поліського фольклору, автор двох книг і упорядник збірки пісень вчителька О.Кондратович в останніх словах бачить *“прояв високої етики і філософії поліщуків, яких вічна боротьба за виживання навчила бути колективістами, думати не тільки про себе, а й про ближнього”*⁵.

Під час збирання ягід ліс наповнювався веселощами і піснями (на відміну від грибного

сезону, коли в лісі обов'язково дотримувалися тиші – “щоб не злякати грибів”). Збирання ягід на Західному Поліссі супроводжувалося співом: “Колись, як ягоди бируть, то співають, і йдуть, то співають, висело було”, “В ягодах тико ліс лящев од співу”, “У ліси співають безконечно”⁶. Поряд з льоновими, полільніцькими, косарськими, жнивними піснями, на Західному Поліссі склався цикл ягідних пісень, невідомий в інших регіонах України⁷. Побутування ягідних пісень є свідченням важливості означеної праці для сільських жінок, які по декілька тижнів збиральницького сезону проводили в лісі, іноді працюючи навіть в неділю. На думку білоруської дослідниці З.Можейко, спів за роботою “з одного боку, був викликаний прагненням полегшити працю, прикрасити її одноманітність, з другого – стимулювати естетичною стороною праці”⁸.

У ягідних піснях висвітлені почуття жінок-ягідниць, які іноді й дітей народжували в лісі.

Піду я лісом, гукаючи, сині ягудки шукаючи.
Сині ягудки – у збаночок, а зеленії – у черепочок.
Сині ягудки – для матьонки, а зеленії – для свекрухи.
Синії – для татонька, а зеленії – для свекорка.
(с. Здомишель Ратнівського р-ну).

В селах Західного Полісся автором та студентами записані такі ягідні пісні:

Беру ягоди, аж мні ручейки болять,
Прийду додому – мене люди говорять.
Нехай говорять, як у лісі на вовка,
Уже моя привична головка.
Нехай говорять, як у лісі на сосну,
Ой нехай вони говоритимуть зосну.
Нехай говорять, як у лісі на звіра,
Ой бодай же їм головка боліла.
(Записано Кондратович О.П у с. Видричі
Камінь-Каширського р-ну)

Ой хувайтесь, ягудке пуподлистю,
Бо ми йдемо додомойку з куристю.
Ой стукну-грукну, нхай мати зачує,
Хай мні, мулудій, вечеройку гутує.
Ой гукну-стукну, нхай мати дочуває,
Хай нам, мулудем, вечеройку наливає.
Ой додому, баламуте, додому,
Ни запрещай дорожейки нікому.
Ой бо наша дорожейка ни пруста,
Зеленою муравкою зарушла.
Ой хувайтесь, ягудке, пуподлистю,
Бо ми йдемо додомойку з куристю.
Ой хувайтесь, ягудке, чурненько,
Бо вже наши коробойке пувненькі.
Ой рувнула коровойка, дуленою йдучи,
Ой рудела мене мати, ягудке беручи.
Пурудела мене мати, як ягудке брала,
Удилали міні долю, тай така нивдала.
(с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну.
Архів гурту “Родина”. Луцьке училище культури і мистецтв)

Ой беру ягудке не беруться,
А вже з мене й усі люди сміються.

Ой оставайтесь, ягудке, в бору,
Бо я іду заранічка додому.
Ой гукну я, нхай мати почує,
Нхай мені вечеройку готує.
Ой гукну я, нхай ліс розливає,
Нхай мати вечеройку наливає.
(с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну.
Архів гурту "Родина". Луцьке училище культури і мистецтв)

Зайди, зайди, сонінько, за долену,
Постий, постий, сонінько, там з годену.
Зайшло, зайшло сонінько за долену,
Постояло, та й назад похилило.
Зайди, сонінько, зайди за яр,
Доберу я ай кошелика зар.
Зайди, зайди, сонінько, та за плечи,
Пура віку, дороженьки чернеці.
Стала кінцьова хата з рушниками,
Бо йду я додомойку з черницями.
(с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну.
Архів гурту "Родина". Луцьке училище культури і мистецтв)

Ой биритесь, ягудке,
Щоб були повнії коробке.
Ой биритесь хутейко,
Поки йде дудом ранейко.
Ой вже сонечко не рано,
А у нас ягудок не мало.
(с. Смідин Старовижівського р-ну.
Архів гурту "Родина". Луцьке училище культури і мистецтв)

Свашечко-голубочко,
Підемо по ягоди.
Будемо ягудки брати,
Стихейка розмовляти.
(с. Комарово Маневицького р-ну.)

Оставайтесь, ягудки, в бору,
Ми підемо додому.
Оставайтесь, ягудки, в кошелиці,
Ми підемо на вечорниці.
(с. Жиричі Ратнівського р-ну.)

Тримайтеся всі ягодочки збору,
То я піду заранічка додому.
Збирайтеся всі ягодочки з листу,
То я піду додомойку з користю.
Ой гукну я, нехай мати почує,
Хай для мене вечеройку готує.
– Ой ти, доню, дужа, здорова,
Вже для тебе вечеройка готова.
Ой ти, доню, аби дужа, не бита,
Вже для тебе вечеройка налита.
(с. Замшани Ратнівського району)

Оставайтесь, ягудки – кам'яниці,
 А ми підемо додом молодиці.
 Оставайтесь, ягудочки, в бору,
 А ми підем молоденькі додому.
 (с. Замшани Ратнівського району)

По ягоди Ганнуся ходила,
 Козака в лісі зустріла.
 Вдома дивувалася мама,
 Чому ягід в кошику мало.
 Ой якби, якби знала мама,
 Кого ягідьми Ганнуся вгощала...
 (с. Стрільче Горохівського р-ну)

В с. Білин Ковельського району записана весільна пісня (співали на вінкоплетинах), в якій звучить мотив ягідних пісень:

В ниділейку ранейко
 Будить дівоньку татейко.
 Устань, устань, моє дїтейко,
 Йдуть дівки пу ягудки.
 Всі дівуйки пу ягудки йдуть,
 Муєї дитяти ни видуть.
 Вчора добре, типірки ще ліпше,
 Принесе ягудок ще билше.
 Як принесла ю в збанці,
 Та й поставила на стульці.
 – Ой тобі, мій татуйку,
 Устанні муї ягудки.

Поряд з ягідними піснями в лісі співали петрівчані пісні, так як період масового збирання ягід приходився на Петрівку. В с. Замшани Ратнівського району “за ягодами” жінки виконували і “косарські пісні”, які там називали “петрівками”. В лісі співали й пісні-балади, якими, за твердженням дослідників, на Західному Поліссі супроводжувалися усі види весняно-літніх і осінніх господарських робіт. Іноді в перших рядках баладних пісень, які виконувалися “за ягодами”, був чітко окреслений цей вид праці: “В неділеньку рано пішли дівки по ягудки” тощо. Зафіксовані такі баладні сюжети, що побутували у функції ягідних⁹. В регламентації поліського фольклору за порами року і приуроченості пісенного репертуару до виконання певних трудових процесів і календарних обрядів, дослідники вбачають релікт глибокої давнини¹⁰.

Ввечері, збираючись додому, з лісом прощалися, як із живою істотою: “Бувай здоровий, лісу-лісочку! Готуй нам ягудке на завтра, на позавтра і на всьой час! Ростіть, ягудке, вилекі і сулодки!”. Таке звертання до лісу є залишком давніх вірувань наших пращурів. Слушно відзначає Б. Рибаків, “головним, початковим в релігійних віруваннях давнього слов'янина-землероба було звернення до Природи, до макрокосму в усіх його проявах, так як саме від цього залежало його існування”¹¹.

У зв'язку з цим не можна погодитись із твердженням К.Мошинського, що у східних слов'ян немає суевірної поваги до лісу, дерев, немає віри в “душу дерева” і взагалі в душу рослин, як у деяких їхніх сусідів. Адже саме вірою в “душу” дерева можна пояснити звернення жінок-ягідниць: “Бувай здоровий, лісу-лісочку!” Тут ліс постає, як жива істота, яка розуміє вимовлені до неї слова. А йдучи додому, жінки-ягідниці виконували подячну пісню, звернену і до лісу, і до ягід:

Оставайтесь, всі ягудке, з листом,
 Ой бо ми йдемо додомойку з користом.

А тобі, бору, зіллічко, коріннячко,
 А нам, молодим, дай, Біг, на здоров'їчко
 А тобі, бору, ягудке родити,
 А нам, молодим, по ягудке ходити¹².

Щовечора, ідучи додому, ягідниці дякували Богу за допомогу, просили в нього повернути силу. В с. Згорани Любомльського району кидали через плече палку, щоб спина не боліла. Подекуди хрестили місце, де стояв кошик і примовляли: *“Щоб на цьому місці янголику сісти”* (с. Жиричі Ратнівського, с. Озерськ Дубровицького р-нів). *“Дай, Боже, щоб там, де ми сиділи, ангели сіли”* (с. Тур Ратнівського р-ну).

Коли закінчувався ягідний сезон, то жінки, виходячи з лісу, поверталися до нього обличчям вклонялися йому і дякували за те, що вродив добрі ягоди: *“Дякую тобі, ліску, за щедру ягідку”*, сонечкові – що гарно світило і завершували побажанням лісові: *“Не думай цілу зиму спати, а думай, як на наступний рік нам ягоди дати”* (с. Конище Ратнівського р-ну) і самим собі: *“Дай, Боже, і на той рік джудати, до лісу худети і ягудке брати!”*; *“Дай, Боже, ще повернутися та ягуд назбирати”*, *“Щоб була така велика ягудка, як красне сонечко”* (с. Згорани Любомльського р-ну).

Сліди давнього пошанування рослинного світу проявилися у ставленні жінок-збиральниць до лісу, ягід. Давня віра в магічну силу слова простежується в численних примовках, якими супроводжувалося збирання ягід. Реліктом глибокої давнини, що найдовше зберігся на Поліссі, є ягідні пісні. Отже, в “збиральницьких” обрядодіях знайшли відображення давні уявлення наших пращурів, які жили в гармонії з природою і завжди віддавали їй належне пошанування.

¹ Стаття написана на основі польових матеріалів, зібраних кандидатом історичних наук Аллою Адамівною Дмитренко та студентами історичного факультету Волинського державного університету впродовж 1994 – 2002 рр. Матеріали 1994 – 1999 рр. зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї. Фонд науково-допоміжних матеріалів: ТВ – 6883 – 6924. Матеріали 2000 – 2002 рр. зберігаються на кафедрі археології та джерелознавства Волинського державного університету імені Лесі Українки.

² Зап. Дмитренко А. від збирачки поліського фольклору Кондратович О.П.

³ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Кн. 2. – К., 1994. – С.478.

⁴ Холмщина і Підляшшя. Під ред. В.К.Борисенко. – К., 1997. – С.111.

⁵ Зап. Дмитренко А. від Кондратович О.П.

⁶ Семенюк Л. Традиційні форми побутування народної балади на Західному Поліссі // Полісся: Етнікос, традиції, культура. – Луцьк, 1997. – С.230.

⁷ Кирчів Р.Ф. Фольклор Українського Полісся // Древліни: Збірник статей та матеріалів з історії та культури поліського краю. – Львів, 1996. – С.390.

⁸ Цит. за Семенюк Л. Традиційні форми побутування народної балади на Західному Поліссі. – С.229.

⁹ Семенюк Л. Вказ. праця. – С.230.

¹⁰ Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. – Минск, 1987. – С.246.

¹¹ Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. – М., 1988. – С.133.

¹² Калиновий квіт Полісся: Пісні, що побутують в Камінь-Каширському районі Волинської області / Упоряд. Кондратович О.П. – Луцьк, 1994. – С.69.